

De Nassauss

JASPER VAN DER STEEN

DE NASSAUS

EEN VORSTELIJK FAMILIEBEDRIJF
1500-1800

2026 Prometheus Amsterdam

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een Veni-subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en een subsidie van het De Gijselaar-Hintzenfonds.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Jasper Blume van der Steen

Omslagontwerp Suzan Beijer

Omslagbeeld *Geslachtboom der Heeren Stadhouders Princen van Oranje Nassau; van Prins Willem I tot aan Willem I, Koning der Nederlanden (Groningen, 1833-1836)*, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-1935-227

Foto auteur Prometheus

Lithografie afbeeldingen Pixel-it

Zetwerk ZetSpiegel, Leerdam

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 4828 7

Inhoud

Woord vooraf	7
1 Vorstelijke macht als familiebedrijf	9
2 Het 'begin' van de Nassaus	25
3 Dynastie eerst	42
4 Oorlog als familiezaak	64
5 Rand van de afgrond	90
6 Orde op zaken	110
7 Huisreglementen onder druk	136
8 Dertig jaar oorlog in de familie	156
9 Wie hoort erbij?	172
10 Uitsterven	192
11 Schaduwfamilie	218
12 Oud en nieuw	241
Conclusie	264
Lijst van afkortingen	271
Noten	272
Woord van dank	340
Bibliografie	342
Register	376

Woord vooraf

‘Het koninklijk huis is een familiebedrijf’, kopte *Trouw* eind 2019. Schrijver Nelleke Noordervliet typeerde de koninklijke familie als ‘een familiebedrijf dat gericht is op continuïteit en stabiliteit’. Ook elders duiken varianten op als ‘Oranje bv’, ‘de firma Oranje’ of Willem-Alexander als ‘CEO’ van het koninklijk huis.¹ Journalisten gebruiken de metafoor om vorstelijke gebruiken, rituelen en opvolgingspraktijken begrijpelijk te maken voor een breed publiek. Familiebedrijven zijn voor een modern publiek herkenbaarder dan vorstenhuizen. Bovendien overlapt hun logica – het streven naar continuïteit, plannen voor opvolging, en het management van reputatie, bezit en interne loyaliteit – met die van vorstelijke families.

Maar de vergelijking werkt ook de andere kant op. Vorstelijke families speelden in de periode 1500-1800 een hoofdrol in de politiek van Nederland, Europa en de wereld. In die ‘vroegmoderne’ tijd opereerden de Oranje-Nassaus minder als een moderne publieke overheid dan als een familiebedrijf. De Nassaus waren bovendien niet simpelweg ‘Nederlands’, maar uitgesproken transnationaal. Hun bezit, titels, huwelijken en militaire carrières verbonden de Republiek met Duitsland, Frankrijk, Engeland en andere delen van de wereld.

Dit boek neemt de vergelijking tussen vorstenhuizen en familiebedrijven serieus. Het vertelt de geschiedenis van het huis Nassau in de periode 1500-1800 niet als een opeenvolging van individuele vorsten, maar

als die van een familie die haar positie organiseerde, verdedigde en over generaties heen probeerde veilig te stellen. Door de dynastie als een 'familiebedrijf' te benaderen, wordt duidelijk dat dynastieke politiek niet alleen draaide om de familiehoofden, maar ook om samenwerking en onderhandeling binnen de familie.

De volgende hoofdstukken laten zien op welke manieren de familieloga van de Nassaus doorwerkte in de politiek van hun tijd. Echtgenotes en weduwen beriepen zich bijvoorbeeld op hun familie om bescherming, geld of militaire kansen voor hun kinderen te krijgen of om zelf politieke macht op te eisen. Jongemannen trokken ten strijde voor de belangen en reputatie van de familie, vaak met dodelijke afloop. Testamenten, huwelijken en erfverdragen moesten voorkomen dat persoonlijke ambities het gezamenlijke bezit in gevaar zouden brengen. Het huis Nassau was, kortom, geen vanzelfsprekende eenheid, maar een belangengemeenschap die zichzelf voortdurend moest organiseren. We zullen zien dat dit vorstelijke familiebedrijf krachtig was als de familieleden samenwerkten, maar kwetsbaar werd zodra hun belangen uit elkaar begonnen te lopen.

1 Vorstelijke macht als familiebedrijf

In het voorjaar van 1640 was Emilia Antwerpiana van Nassau uiterst gefrustreerd. Vanuit Montfort in Bourgondië schreef ze een noodkreet aan de theoloog André Rivet, die in de Nederlandse Republiek toegang had tot de juiste mensen. Antwerpiana (1581-1657), een dochter van Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon, had haar ouders nooit echt gekend. Haar moeder stierf in 1582 en haar vader werd in 1584 vermoord. Ze groeide op tijdens de woelige Nederlandse Opstand, trouwde met een Duitse vorst en in 1640 leefde ze vanwege de Dertigjarige Oorlog in ballingschap. Naar vorstelijke maatstaven had ze nauwelijks inkomsten. In die omstandigheden vroeg Antwerpiana een regiment in het Staatse leger voor haar twintigjarige zoon, zodat hij in de Republiek ‘enig middel’ zou krijgen ‘om zich in dat land staande te houden en daar niet ieders voetbankje te zijn’.¹ Ze vestigde haar hoop op iemand die, zo meende zij, haar dat moeilijk kon weigeren: haar halfbroer Frederik Hendrik, stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel, en dus een beslissende partij in de verdeling van functies en commando’s. ‘In de uiterste nood waarin de ruïnes en verwoesting van Duitsland ons hebben gebracht,’ schreef ze aan Frederik Hendriks vertrouweling Rivet, ‘neem ik mijn laatste toevlucht tot zijn natuurlijke goedheid.’² (Zie afb. 1*.)

* Verwijzingen naar afbeelding 1-xxvi betreffen de fotokaternen; verwijzingen naar afbeelding 1-14 betreffen de afbeeldingen in het binnenwerk.

Maar die ‘natuurlijke goedheid’ bleek minder vanzelfsprekend dan Antwerpiana had gehoopt, want haar zoon kreeg het felbegeerde regiment niet. Frederik Hendrik was dus minder toeschietelijk dan de familiebanden in Emilia’s ogen vereisten. Haar zoon was toch geen willekeurige sollicitant? Willem van Oranje was nota bene zijn grootvader; dat zou moeten meetellen: ‘Bedenk toch [...] wat een hartverscheurend verdriet het voor mij zou zijn als een vreemdeling, of iemand minder geschikt, boven ons verkozen werd.’³ De frustratie spat van het papier wanneer ze naar de Bijbel grijpt:

Jozef in Egypte zocht het beste van het land voor zijn broers; maar God verhoede dat ik meer zou vragen dan een armzalig regiment, iets waarvan iedereen zegt dat het in zulke ellende aangeboden had moeten worden, en niet door mijn zoon gevraagd; temeer omdat mijnheer mijn broer eerder zulke aanstellingen heeft toegestaan aan personen die, hoe men het ook bekijkt, in geen enkel opzicht met zijn neef te vergelijken zijn.⁴

Deze trotse woorden illustreren het belang dat de Nassaus in de vroegmoderne tijd hechtten aan de familiebanden. Antwerpiana vroeg niet om liefdadigheid, maar om wat zij als normaal beschouwde binnen het huis. Haar zoon was een verwant van stadhouder Frederik Hendrik en hoorde daarom, ook vanuit ballingschap in Frankrijk, mee te delen in de middelen en kansen die er voor de familie in de Republiek beschikbaar waren. Dat ze moest aandringen laat tegelijkertijd zien dat zulke aanspraken niet automatisch werden erkend. Binnen een dynastie werd telkens opnieuw uitonderhandeld wie ‘erbij hoorde’ en wat de verwanten elkaar verschuldigd waren.

Dynastieën zoals het huis Nassau lijken hierin op familiebedrijven.⁵ Niet omdat vorstenhuizen letterlijk *bedrijven* zijn, maar omdat ze met vergelijkbare vragen te maken hebben: wie volgt wie op, wie heeft aanspraak op middelen en posities, en wie mag en wil namens het geheel spreken en handelen? Vorstenhuizen presenteren zichzelf graag als boven het alledaagse verheven. De vergelijking met een familiebedrijf schuurt dan al snel omdat die hen weer met beide benen op de grond zet. Dat leden van het Britse koninklijk huis hun familie achter gesloten

deuren gekscherend *the firm* noemen, verandert daar weinig aan.⁶ Dat ongemak bleek toen drie bedrijfskundigen begin deze eeuw het Zweedse koninklijk huis onderzochten als *corporate brand*. Zij mochten daarvoor meerdere keren op audiëntie bij de koning, de koningin en kroonprinses Victoria, maar ze benadrukten in de eerste voetnoot van hun publicatie dat de keuze voor de term *brand* in verwijzing naar het koninklijk huis de hunne was, en niet kwam van de familie zelf.⁷

Op het eerste gezicht is de vergelijking inderdaad wat vergezocht. Leden van de familie Krupp, bekende staalmagnaten en voorlopers van ThyssenKrupp, cultiveerden weliswaar een vorstelijke uitstraling, maar omgekeerd leveren koninklijke families geen producten en diensten voor de markt.⁸ Toch valt er inhoudelijk veel te zeggen voor de vergelijking tussen koninklijke families zoals de Oranje-Nassaues en familiebedrijven. In beide gevallen spelen erfopvolging en 'successieplanning' dus een grote rol. In zowel koningshuizen als familiebedrijven hoeven opeenvolgende generaties bovendien niet telkens opnieuw het wiel uit te vinden, maar kunnen ze leren van de successen en mislukkingen van voorgangers. Conflicten tussen generaties, rivaliteit tussen verwanten en de vraag wie wel en niet toegang krijgt tot bepaalde posities zijn daarbij terugkerende thema's.⁹ Wat vorstelijke families en familiebedrijven bovendien kenmerkt, is hun uitgesproken langetermijnnoriëntatie. Ze richten hun blik op de toekomst met het oog op instandhouding en vaak ook uitbreiding van macht, bezit en reputatie, al lukte het in de praktijk natuurlijk lang niet altijd dat streven te verwezenlijken.¹⁰

Dynastieën en familiebedrijven genoten lange tijd geen al te beste reputatie. Bij opvolging worden niet noodzakelijk de meest competente kandidaten geselecteerd, maar verwanten. Daarbij tellen niet alleen vaardigheden en efficiëntie, maar ook sociaal-emotionele waarden zoals loyaliteit, eer, vertrouwen en zorg voor elkaar. Dit heeft de hardnekkige veronderstelling gevoed dat familie een irrationeel sociaal systeem is voor het beheer en doorgeven van macht en bezit.¹¹ De historicus Thomas Max Safley stelde dan ook dat familiebedrijven 'zelden ontsnappen aan het "Buddenbrooks-syndroom": ze overleven meestal niet langer dan drie generaties,' verwijzend naar Thomas Manns roman over de teloorgang van een familiefirma in Lübeck.¹² Vanuit een twintigste-eeuws perspectief zijn we daardoor geneigd om de 'dynastieke familie' af te

doen als een irrationeel en inefficiënt organisatiemodel, afhankelijk van de grillen van individuele familieleden. Dynastiek succes of falen wordt dan al snel verklaard vanuit externe processen zoals staatsvorming, rationalisering en modernisering, of vanuit het karakter, de gezondheid, de bekwaamheid of het geluk/ongeluk van afzonderlijke vorsten.¹³ In beide verklaringen verdwijnt de dynastie, waarin bezit, rechten en verwachtingen over generaties heen werden georganiseerd, zelf gemakkelijk uit beeld.

Vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw kregen familiebedrijven echter weer een positiever imago, zowel in de bedrijfskunde als in de publieke opinie.¹⁴ Het knappen van de internetzeepbel, de grootschalige corruptieschandalen bij beursgenoteerde bedrijven zoals Enron en Ahold, en de financiële en economische crisis van 2008 herinnerden bedrijfskundigen aan de voordelen van ogenschijnlijk ouderwetse familiebedrijven. Rond deze periode begonnen onderzoekers aandacht te besteden aan de langetermijnnoriëntatie van familiebedrijven, en plaatsten deze tegenover niet-familiegeleide ondernemingen met hun streven naar kortetermijnwinsten voor anonieme aandeelhouders. Deze herwaardering heeft ook andere domeinen bereikt, zoals de recente televisieserie *De opvolgers*, waarin Sander Schimmelpenninck, zelf afkomstig uit een adellijke familie, familiebedrijven bezoekt en daar het gesprek aangaat over de uitdagingen van bedrijfsoverdracht. Het is veelzeggend dat moderne bewerkingen van Shakespeares *King Lear*, zoals Edward St Aubyns roman *Dunbar* (2017) en de televisieserie *Succession* (2018-2023), het koninklijke familiedrama moeiteloos naar de wereld van het familiebedrijf hebben verplaatst.

De vergelijking tussen familiebedrijven en dynastieën is des te zinvoller omdat vorstelijke families in de geschiedenis meer op particuliere corporaties leken dan op moderne publieke overheden. Hoewel dynastieën in de geschiedschrijving vaak verbonden worden met de staten waarin zij regeerden, vielen dynastie en staat niet geheel samen. Dit gold zeker voor de Nassaus. Hun lot raakte vanaf de Opstand nauw verbonden met de Republiek, maar zij waren nooit eenvoudigweg een Nederlandse dynastie. Verschillende takken bestuurden ook gebieden in het Heilige Roomse Rijk, zoals Nassau-Dillenburg, Nassau-Siegen, Nassau-Hadamar en Nassau-Dietz, en hun familiebelangen vielen lang niet altijd

samen met die van de Staten-Generaal. Omgekeerd was de Republiek evenmin vanzelfsprekend op de Nassaus aangewezen: in de jaren na de afzwering van Filips II zocht zij ook naar andere vorstelijke beschermers, onder wie de hertog van Anjou en Elizabeth I van Engeland, en tijdens de stadhouderloze tijdperken was de familie in Holland en een aantal andere gewesten buitengesloten van de macht. Daarom is het zinvol om de dynastie niet alleen te zien als verlengstuk van een staat, maar als een familieverband met eigen belangen.

Dat laatste vond ook graaf Willem Frederik van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland. In april 1647 noteerde hij in zijn dagboek een gesprek met de Friese notabele Abraham Roorda. Ze spraken over oorlog en vrede, een favoriet thema van Willem Frederik, want op dat moment waren de onderhandelingen voor de Vrede van Münster (die in 1648 de Tachtigjarige Oorlog zou beëindigen) volop gaande. Toen Roorda wees op het eigenbelang van het huis Nassau, reageerde de stadhouder gepikeerd. Het ging volgens hem niet om de belangen van zijn dynastie, maar om 'de dienst van het land'. Tegelijkertijd benadrukte hij dat de Nassaus zich, dankzij hun bezit en reputatie, altijd zouden kunnen redden: 'Wij zijn maar particulieren en kunnen overal terecht komen. Wij hebben onze goederen, godzijdank zo'n reputatie, dat we ons altijd kunnen redden en door de oorlog voortkomen.'¹⁵ Juist die onafhankelijkheid maakte het mogelijk zich als belangeloze dienaars van het land op te stellen, aldus Willem Frederik.

Of de inzet van het huis Nassau voor de Nederlanden inderdaad belangeloos was, daarover twistten ook Willem Frederiks tijdgenoten.¹⁶ Toch is zijn uitspraak veelzeggend, omdat hij hiermee een 'dynastie eerst'-mentaliteit toont die in traditionele geschiedschrijving vaak naar de achtergrond verdwijnt. Zijn woorden ('wij zijn maar particulieren') illustreren hoe de Nassaus opereerden als een corporatief verband dat, los van de staat, gericht was op het veiligstellen van de eigen positie. Dit boek brengt daarom de 'familie' als systeem terug in de geschiedenis van het huis Nassau en laat zien hoe dynastieke macht functioneerde als een familiebedrijf.

Een nationaal verhaal?

Bij het huis Nassau denken de meeste Nederlanders aan de huidige koninklijke familie Oranje-Nassau en aan de zestiende-eeuwse prins Willem van Oranje, die als ‘vader des vaderlands’ de geschiedenis is ingegaan. Hij was net als de Friese stadhouder Willem Frederik lid van het huis Nassau, waarvan de oudst bekende voorvaders uit Duitsland stamden en dat aanzienlijke bezittingen had in de Lage Landen en Duitsland. Van een neef, René van Chalon, erfde Willem van Nassau in 1544 de Nederlandse familiebezittingen en het prinsdom van Oranje (*‘Orange’*), een vorstendom dat als enclave door Frankrijk werd omringd. Daarmee werd hij als Willem van Oranje de hoogste, rijkste en machtigste edelman van de Nederlanden. Prins Willem ging in dienst van de heersers over de Nederlanden (de ‘landsheren’), eerst Karel v en later diens zoon Filips II van Spanje, maar toen de Opstand uitbrak koos hij de kant van de opstandelingen. Ondanks zijn voortijdige dood in 1584, door een aanslag van Balthasar Gerards, slaagden zijn nakomelingen en (verre) neven en nichten erin een politiek-militaire positie te verwerven in de Republiek, die uiteindelijk aan de basis stond van het koningschap dat de familie nog altijd bekleedt.

Het canonieke verhaal over het huis Oranje-Nassau leunt op een rijke traditie van geschiedschrijving over de Nederlandse staat en het koningshuis.¹⁷ In Nederland worden de Nassaus meestal vanuit een nationaal perspectief bekeken. Dat is op zich niet zo vreemd. De opstand die Willem van Oranje in de zestiende eeuw leidde, resulteerde in een onafhankelijke Nederlandse staat. Oranjes zonen Maurits en Frederik Hendrik (halfbroers van Antwerpiana, genoemd aan het begin van dit hoofdstuk), evenals zijn neven Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg en Ernst Casimir van Nassau-Dietz, trokken tijdens hun militaire campagnes grenzen die nog steeds bestaan. Het ‘drievoudig snoer’ *God, Nederland, Oranje*, dat volgens de negentiende-eeuwse dichter en historicus Isaac da Costa al sinds de late zestiende eeuw door de Oranjes en hun aanhangers werd uitgedragen, leeft nog steeds voort onder sommige Nederlandse protestanten.¹⁸ Toen Willem-Alexander zich in 2001 verloofde met Máxima Zorreguieta, vroeg een van de aanwezige journalisten bijvoorbeeld direct of de toekomstige koningin zich zou bekeren

tot de Nederlandse Hervormde Kerk.¹⁹ Maar hoewel de banden tussen de Nassaus en Nederland sterk waren en nog altijd sterk zijn, waren moderne nationale grenzen voor de familie in de periode 1500-1800 minder relevant.

De Nassaus waren namelijk meer dan alleen de Oranjes. De familie kende vóór 1800 verschillende takken die minder bekend zijn, maar wel een belangrijke rol speelden bij de totstandkoming van Nederland als onafhankelijke staat. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog bekleedden meer dan twintig graven van Nassau hoge legerposten; meer dan tien van hen sneuvelden op het slagveld.²⁰ Vrijwel niemand zal de namen van al deze Nassaus paraat hebben. Het huidige koningshuis stamt bovendien af van koning Willem III der Nederlanden, die in mannelijke lijn niet van Willem van Oranje afstamde, maar van diens broer Johan VI van Nassau. Johan had talrijke nakomelingen, die ook actief waren in het Heilige Roomse Rijk, zoals Duitsland toen heette. Dit is een aspect van de Nassause geschiedenis dat in Nederland grotendeels genegeerd lijkt te worden. De verwijzing naar de Duitse wortels blijft doorgaans beperkt tot de voorgeschiedenis van Willem van Oranje, het bekende citaat uit het Wilhelmus ('ben ik van Duitsen bloed'), of de georganiseerde reizen naar de Nassause 'erflanden' in Duitsland, die voornamelijk interesse wekken omdat Willem van Oranje er vandaan kwam. Waar historici in de negentiende en twintigste eeuw de Nassaus vooral presenteerden als Nederlandse familie, kies ik voor een breder perspectief dat niet uitgaat van de natiestaat, maar van de familie zelf. Dan leren we dat die familie niet exclusief Nederlands was, maar opereerde als een transnationaal familieverband met belangen in de Nederlanden, Duitsland, Frankrijk en Engeland. Die transnationale dynastieke infrastructuur verklaart hoe de Nassaus zo'n uitzonderlijk grote rol konden spelen in de Nederlandse Opstand en in de politiek van de Republiek, en dus ook in het huidige koninkrijk.²¹

De uitkomst als vertrekpunt

In Nederland en enkele andere Europese landen spelen vorstenhuizen nog steeds een staatsrechtelijke rol, maar de meeste monarchieën uit het verleden bestaan niet meer en dat heeft ook ons historische beeld van

dynastieën beïnvloed.²² Max Weber suggereerde in 1922 dat traditionele dynastieke structuren geleidelijk werden verdrongen door de rationeel-bureaucratische staat.²³ De aantrekkingskracht van zo'n perspectief werd raak verwoord door de cultuurhistoricus Johan Huizinga: 'Het is zoo verleidelijk, wanneer wij de historische feiten gerangschikt hebben tot een perspectief, zoodat wij er een begrijpelijk verband in zien, dat begrijpelijk verband te houden voor een als onvermijdelijk bewezen oorzakelijkheid.'²⁴ Dit geldt ook voor traditionele bestudering van dynastieke macht. Door het verdwijnen van de meeste Europese monarchieën in de negentiende en twintigste eeuw blijft het verleidelijk om het dynastieke systeem met terugwerkende kracht te beschouwen als een systeem op zijn retour.

De term 'dynastie' komt oorspronkelijk uit het Oudgrieks en betekent de simpelweg 'heerschappij' of 'soevereiniteit'.²⁵ De huidige dominante definitie – een mannelijke lijn van opeenvolgende vorsten – is van relatief recente datum. Natalia Nowakowska heeft overtuigend laten zien dat vooral de Verlichting een cruciale rol speelde bij deze verschuiving in betekenis. De beroemde *Encyclopédie* uit 1755 definieerde *dynastie* als 'een opeenvolging van prinsen van dezelfde stam die hebben geregeerd over een land'.²⁶ De auteurs hadden hierbij vooral Egyptische farao's en Chinese keizers op het oog. Pas in de negentiende eeuw raakte deze definitie in zwang onder historici, die hem vervolgens toepasten op Europese vorstelijke families. Het belangrijkste element van deze definitie is de opvolgingslijn. Maar die focus brengt het risico met zich mee dat historici dynastieke successie als vanzelfsprekend beschouwen, waarbij mannelijke opvolging wordt gepresenteerd als hét bepalende element van continuïteit. Dit perspectief heeft diepe historische wortels. De nadruk op mannelijke successie is al terug te vinden in Genesis: 'Toen Adam 130 jaar was, verwekte hij een zoon die op hem leek, die zijn evenbeeld was. Hij noemde hem Set. [...] Toen Set 105 jaar was, verwekte hij Enos. [...] Toen Enos 90 jaar was, verwekte hij Kenan,' en zo gaat de reeks verder tot aan Noach.²⁷ Volgens antropoloog Carol Delaney doet dit geslachtsregister denken aan 'parthenogenese' (voortplanting zonder bevruchting), maar dan omgekeerd: vrouwen komen hier niet voor.²⁸

In het kielzog van de tweede feministische golf begonnen historici

zich te verzetten tegen zo'n geschiedschrijving die alleen draait om Grote Mannen.²⁹ Die heroriëntatie heeft pas vrij recent het van oudsher paternalistische veld van dynastieke geschiedenis bereikt. En veel dynastieke geschiedenissen zijn nog altijd opgezet als seriële biografieën van mannelijke vorsten. Sla een willekeurig boek open over de Tudors, de Habsburgers, de Hohenzollerns, de Bourbons of de Romanovs, en de kans is groot dat de hoofdstukken de ene vorst (en soms vorstin) na de andere behandelen, in een ogenschijnlijk lineaire successie.³⁰ Die focus op een reeks van mannen miskent zowel de rol van vrouwen als de onzekerheid van dynastieke continuïteit. Opvolging was nooit gegarandeerd. Vorstenhuizen moesten voortdurend reageren op kindersterfte, onvruchtbare huwelijken en politieke crises om hun voortbestaan veilig te stellen. Dat waren geen uitzonderingen maar structurele kenmerken van dynastieke macht. De geschiedenis daarvan laat zich daarom niet reduceren tot een reeks individuele, mannelijke heersers die elkaar netjes opvolgen.³¹ Dit boek brengt de familie terug in het onderzoek naar dynastieke macht en neemt daarbij niet alleen opvolging van vader op zoon als uitgangspunt, maar juist ook het bredere familienetwerk.³²

Dynastie als construct

Maar wat is een dynastie dan eigenlijk precies? Recent onderzoek benadrukt dat dynastieën niet alleen bestaan uit opeenvolgende heersers, maar uit bredere netwerken van verwanten.³³ Naast regerende vorsten speelden hierin dus ook moeders en grootmoeders, kinderloos gebleven echtgenotes en weduwen, jongere broers en zussen, neven en nichten, ooms en tantes, onwettige kinderen en kinderloos gestorven familieleden een rol.³⁴

Deze verbreding heeft het beeld van vrouwen in dynastieke politiek veranderd. Binnen het huis Nassau beperken onderzoekers zich sinds kort niet meer tot hun reproductieve rol. Vrouwen komen naar voren als dynastieke reserves, als belangrijke deelnemers aan vorstelijke patronagenetwerken, waarin gunsten en ambten werden verdeeld, en als actieve correspondenten – rollen die lange tijd als 'informeel' of 'soft' werden beschouwd, maar die in de praktijk betekenden dat vrouwelijke

familieleden als volwaardige politieke spelers meedraaiden in het dagelijkse bestuur.³⁵ Lidewij Nissen toonde bijvoorbeeld dat zeventiende-eeuwse stadhoudersvrouwen niet alleen de formele taken van hun echtgenoten en zonen aanvulden maar die ook zelf konden uitvoeren.³⁶ Suze Zijlstra stelde onlangs in een geheel andere context zelfs de nog fundamentele vraag waarom historici zo sterk gefocust blijven op mannelijke successie en richtte zich expliciet op haar 'voormoeders', en daarmee op de vrouwelijke lijn als drager van familiegeschiedenis.³⁷ Hoewel de onroerende goederen van de familie Nassau meestal in de mannelijke lijn vererfd, was dynastieke macht geen individuele prestatie van op-eenvolgende vorsten, maar het resultaat van voortdurende samenwerking, onderhandeling en soms ook rivaliteit binnen de familie.³⁸

Hoewel deze nieuwe historische inzichten ons begrip van dynastieën hebben verdiept, brengen ze ook een nieuw probleem met zich mee. Het begrip 'dynastie' is inmiddels zo breed geworden dat het dreigt alles en dus eigenlijk niets meer te betekenen.³⁹ Precies daarom blijft het traditionele model – de seriële biografie van heersende mannen – ondanks alle kritiek zo aantrekkelijk: het biedt overzicht en houvast. De Duitse historicus Wolfgang Weber wees al in 1998 op dit probleem en stelde daarom voor dynastieën opnieuw te definiëren. Hij omschreef een dynastie als 'een geoptimaliseerde verschijningsvorm van de familie, gekenmerkt door een versterkte identiteit, uitdrukkelijk gezamenlijk beheerd bezit, een bewust gestuurde huwelijks- en erfpolitiek gericht op ongeschonden overdracht dan wel maximale uitbreiding van het vermogen, en daardoor doorgaans een grotere historische continuïteit'.⁴⁰ Met 'geoptimaliseerd' bedoelt Weber dat de familie doelbewust wordt ingericht en gestuurd om haar voortbestaan, bezit en positie over generaties heen zo effectief mogelijk veilig te stellen.

Voortbouwend op Weber stellen Liesbeth Geevers en Mirella Marini voor om de dynastie te bestuderen als construct.⁴¹ Natuurlijk is de 'biologische hardware' essentieel om überhaupt te kunnen spreken van een dynastie. Maar het zijn vooral de constructie en cultivering van een dynastieke identiteit die een dynastie onderscheiden van andere families. Het beeld dat we van dynastieën hebben is grotendeels gevormd door de manier waarop vorstenhuizen zichzelf presenteerden. Zo waren premoderne elites zeer geïnteresseerd in de eigen voorgeschiedenis. Die

zien we terug in dynastieke geschiedschrijving en in de verhalen die binnen de familie werden verteld over heroïsche voorouders en roemrijke historische gebeurtenissen. Die verhalen legitimeerden de eigen positie, dienden als lichtend voorbeeld in de opvoeding van nieuwe telgen en gingen deel uitmaken van een dynastieke historische canon. Zo was de dertiende-eeuwse graaf Adolf van Nassau een belangrijk onderdeel van het Nassause historische bewustzijn omdat hij als enige van de familie verkozen werd tot Rooms-koning (zo werd het hoofd van het Heilige Roomse Rijk genoemd als hij niet tot keizer was gekroond door de paus).⁴² Ook de Opstand in de Nederlanden en de militaire rol van verschillende graven van Nassau in de totstandkoming en verdediging van de jonge Republiek gingen deel uitmaken van deze dynastieke canon.⁴³

Stambomen

Naast verhalen over het verleden dient de stamboom – een van de bekendste vormen van dynastieke zelfrepresentatie – ertoe grip te krijgen op een dynastie. Het omslag van dit boek is gebaseerd op een prent die in 1834 als onderdeel van een genealogisch overzicht op de markt kwam. De maker ervan lichtte toe ‘zekere vrijheden als tekenaar’ te hebben genomen, die eigenlijk niet helemaal historisch accuraat waren, omwille van de ‘symetrie [sic] des booms’.⁴⁴ Zulke kunstzinnige vrijheden werden niet door iedereen gewaardeerd. ‘De stamboom toch is, als kunstwerk, uit de aard der zaak, strijdig met de goede smaak,’ zo oordeelde – enigszins zuur – een recensent die de voorkeur gaf aan een zakelijk schematisch overzicht.⁴⁵

Stambomen waren in de vroegmoderne tijd onder andere populair omdat ze dynastieke macht als biologische vanzelfsprekendheid weergaven.⁴⁶ Het gaat immers om een ‘boom’ waaraan ‘takken’ ‘ontspruiten’. En de familie werd vaak ‘stam’ of ‘geslacht’ genoemd en haar leden ‘telgen’.⁴⁷ Dit biologische taalgebruik zet ons op het verkeerde been. Het suggereert dat de stamboom een natuurlijke waarheid toont, terwijl die eigenlijk het sociaal en cultureel geconstrueerde karakter van de dynastie laat zien. Stambomen laten vaak een groot deel van de vrouwelijke leden van een familie weg, negeren de telgen die ‘omlaag’ zijn getrouwd